

“समृद्ध प्रदेशका लागि युवा स्वरोजगार : सम्भावना र चुनौती”

 गोविन्द मरासिनी

पृष्ठभूमी :

नेपालको संविधान २०७२ जारी भएसँगै नेपाललाई ७ प्रदेशमा विभाजन गरियो । जसअन्तर्गत साविकका धौलागिरी अञ्चलका ४ जिल्ला (म्याग्दी, मुस्ताङ, पर्वत र बागलुङ), गण्डकी अञ्चलका (गोरखा, लमजुङ, मनाङ, स्याङ्जा, कास्की र तनहुँ) ६ जिल्ला र लुम्बिनी अञ्चलको १ जिल्ला टुक्राएर (नवलपरासी) बर्दघाट सुस्ता पूर्वको भू-भाग नवलपुर गरी ११ जिल्ला समेटिएको छ । जुन प्रदेशलाई गण्डकी प्रदेश भनेर नामाकरण गरिएको हो । भौगोलिक हिसाबले हेर्दा यस प्रदेशमा हिमाल, पहाड र तराई गरी तीन वटै धरातलीय स्वरूपलाई समेटेको छ । हावापानीको दृष्टिकोणले हेर्दा पनि यस प्रदेशमा नेपालमा पाइने सबै प्रकारको हावापानीको महशुस गर्न पाइन्छ ।

गण्डकी प्रदेश भन्दा बित्तिकै प्रायः हामी सबैको मानसपटलमा घुमफिरका लागि प्रसिद्ध प्रदेश भनेर आउने गर्दछ । प्रदेशभित्रका पर्यटक लोभ्याउने गन्तव्यहरूले नै पर्यटकीय प्रदेश भनेर समेत परिचित गराएको छ । शिक्षित वर्गहरूको प्रदेशका रूपमा समेत परिचित यस प्रदेशका केही युवापिढीहरू सरकारी सेवामा आवद्व रहेका छन् । तर वाध्यता नै भन्नुपर्छ, अझै पनि यस प्रदेशका धेरै युवाहरू अहिले पनि रोजगारीको अभावमा विभिन्न मुलुकहरूमा रोजगारीकै लागि धाउनुपर्ने वाध्यता भने कायमै छ । उच्च शिक्षा प्राप्तिपछि पनि रोजगारको व्यवस्था नहुनु यदि भईहालेपनि पढाई अनुसारको उचित रोजगारको व्यवस्था नभएपछि युवापुस्ता निरुत्साहित भएर रोजगार र पारिवारिक जिम्मेवारी बहन गर्नकै लागि विदेश लाग्नुपर्ने रहर हैन, वाध्यता बनेको छ । तर, हामीले आफ्नै प्रदेशभित्र रहेका विभिन्न श्रोत र साधनहरूको उचित प्रयोग गच्छौं, सम्भावनाको खोजी गच्छौं र आफ्नै प्रदेशमा मेहनत गच्छौं भने धेरै युवापिढीहरूलाई स्वरोजगार बनाउन सक्दछौं ।

सम्भावना :

● पर्यटन र होमस्टे

गण्डकी प्रदेशमा रहेका धेरै पर्यटनका सम्भावनाबाट स्वरोजगारसहित रोजगार सिर्जना गर्न सकिने पर्याप्त सम्भावनाहरु रहेका छन् । तर कतिपय अहिले पनि ओभेलममा परेका छन् । गण्डकी प्रदेशमा रहेका ११ वटा जिल्लामा आ-आफ्नै पर्यटकीय र धार्मिक क्षेत्रहरुका विशेषताहरु छन् । गण्डकी प्रदेशको पर्यटकीय नगरी कास्की जिल्लामा फेवा ताल, रुपा ताल, वेगनास ताल सहित विभिन्न शक्तिपीठहरुमा पर्यटकको घुईचो लाग्ने गर्दछ ।

अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजना, मनास्लु संरक्षण क्षेत्र, माछापुच्छे, गोरखा दरबार, माथिल्लो मुस्ताङ, कागबेनी, लोमान्थाङ्ग ऐतिहासिक दरबार, ढोरपाटन शिकार आरक्ष, सेतीवेणीको शालिकग्राम शिला, तनहुँको प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्य ‘पहाडकी रानी’ नामले चिनिने बन्दीपुर, लमजुङ्को दुधपोखरी, बाह्रपोखरी, पर्यटकीय घलेगाउँ, तुर्लुङ्कोट, म्याम्दीको घोरेपानी, पुनहिल नवलपरासीको मौलाकालिका मन्दिर, सीजी शास्वतधाम, त्रिवेणीधाम सबैभन्दा अग्लो स्थानमा रहेको तिलिचो ताल (मनाङ) गण्डकी प्रदेशमै रहेका छ ।

गण्डकी प्रदेशमै रहेका आस्थाका धरोहर मुक्तिनाथ मन्दिर, मनकामना मन्दिर, वाग्लुङ्क कालिका, आलमदेवी, पृथ्वीनारायण शाहको ऐतिहासिक गोरखा दरबार, देवघाट, दामोदरकुण्ड, सबैभन्दा गहिरो गल्छी कालीगण्डकी लगायतका पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा पर्यटक भित्राउन सकदा प्रदेशका रोजगारीको अवस्था मजबुत बन्नेमा दुइ मत छैन् ।

यतिका धेरै पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा पुग्ने पर्यटकका लागि ‘टुरिष्ट गाइड’ को अनिवार्य मात्र गर्ने हो भने धेरै युवाहरु स्थानीय स्तरमै स्वरोजगार बन्न सक्दछन् । केहि पर्यटकीय स्थानहरुमा यो प्रचलन रहेतापनि गण्डकी प्रदेशका धेरैजसो पर्यटकीय गन्तव्यहरुमा यो प्रचलन छैन्, जसका कारण पर्यटक घुम्न त घुम्छन् तर घुमेरपनि त्यस ठाउँको बारेमा जानकारी समेत पाउन सक्दैन् । यसरी स्थानीय स्तरमै तालिम दिएर युवाहरुलाई ‘टुरिष्ट गाइड’ मा परिचालन गर्दा ठूलो संख्यामा स्वरोजगार बन्नेछन् भने घुमफिरका लागि आउने पर्यटकले पनि गन्तव्यको बारेमा राम्रो ज्ञान पाउने छन् ।

पर्यटकीय गन्तव्यहरुमा स्वदेशी वा विदेशी पर्यटक प्रवेश गर्दै गर्दा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा त्यस स्थानको व्यापार, व्यवसायका रोजगारीको पनि सुनिश्चित हुने गर्दछ । जसले गर्दा प्रदेश र

जिल्लाभित्रका धेरै युवाहरुले रोजगारीको अवसर प्राप्त गर्नेछन् । यसमा लागि मुख्य त पर्यटकीय गन्तव्यको खोजी गर्ने, प्रचासप्रसार गर्ने कार्यहरु नै प्रमुख मान्न सकिन्छ ।

यसका अलवा प्रदेशभित्र पर्यटकका लागि साहसिक खेलहरु (बञ्जी, स्विड, जीपलाइन, च्यापटिड, रक क्लाइम्बिङ, माउण्टेन बाइकिङ) लगायतका साहसिक खेलहरुको विस्तार गर्दा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रोजगारीको सिर्जना हुने गर्दछ । (जस्तै, गण्डकी प्रदेशको कुश्मा रहेको द क्लिफले सञ्चालन गरेको रेष्टरेन्ट सहित साहसिक खेलबाट त्यसआसपासका युवाहरुले सोही स्थानमा प्रत्यक्ष रोजगारी पाईरहेका छन् भने उक्त रिसोर्ट आसपासमा समेत पर्यटकको घुमफिर तथा आउजाउले त्यस वरपरको व्यापार, व्यवसायमा समेत सघाउ पुगेको छ ।) साहसिक खेल ‘प्याराग्लाइडिङ’ र ‘बोटिड’ का लागि समेत लोकप्रिय मानिने यस प्रदेशमा यसमा आवद्ध हुने र तालिम लिनेहरुका लागि पनि रोजगारको बलियो माध्यम भएको छ ।

पोखराका विभिन्न तालमा डुगां चलाउने माझी र पोखराको सराडकोट सहित भखै शुरु भएको तनहुको बन्दिपुर, स्याङ्गाको स्वरेक मैदान र वाग्लुङ्को बलेवामा पनि ‘प्याराग्लाइडिङ’ सेवा विस्तार गरिएको छ । यी क्षेत्रहरुमा व्यवसायिक उडान गर्न सकेको खण्डमा र राम्रो तालिमको व्यवस्था गर्दा धेरै युवाहरुलाई रोजगार दिन सकिन्छ ।

होमस्टे गण्डकी प्रदेशका स्थानीय युवायुवतीको स्वरोजगारीको मुख्य स्रोत बन्दै गईरहेको छ । यस प्रदेशभित्र संयौंको संख्यामा रहेका होमस्टेबाट धेरै युवाहरु स्वरोजगार बनिरहेको अवगत नै छ । अझ यसको दायरालाई बढायर प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबाट व्यवस्थित ढंगबाट युवाहरुलाई आकर्षित गर्न सके यसबाट धेरै युवाहरु लाभान्वित हुने छन् ।

यस प्रदेशमा रहेका दरौं सिरुवारी होमस्टेलाई दक्षिण एसियाकै नमुना होमस्टे मानिन्छ । यसबाहेक घलेगाउँ, भुजुङ गाउँ, बन्दिपुर, घान्द्रुक, लगायतका क्षेत्रमा रहेका होमस्टे सहित यस प्रदेशमा रहेका होमस्टे व्यापार र रोजगारका दृष्टिले महत्वपूर्ण मानिन्छ । आफ्नै घरमा थोरै लगानीमा होमस्टे सञ्चालन गर्ने र मनग्य आम्दानी पनि गर्नुका साथै अप्रत्यक्ष रूपमा रोजगारीको समेत व्यवस्था हुने हुँदा यसतर्फ सम्बन्धित पक्षको ध्यान पुग्नु जरुरी देखिन्छ ।

होमस्टेमा पुग्ने पर्यटकहरुका लागि आफ्नै मेहनतले बनाएको ‘कटेज’मा पर्यटकलाई राखेर अर्गानीक खाने कुराको आनन्द दिदाँ पनि धेरै होमस्टे सञ्चालकहरुको घर खर्च चल्नुका साथै स्वरोजगार भएका छन् । यसका साथै होमस्टेमा आउने पर्यटकलाई आफ्नो गाउँ - ठाउँ भल्क्ने चिनो (आकर्षक रुमालहरु बनाउने, बास र काठका सामानहरु) बनाउने र त्यसलाई विक्रि वितरण गर्नु पनि स्वरोजगारको अर्को पाटो बन्न सक्दछ । यसरी थोरै लगानी र आफ्नै स्थानीय स्तरमा

उत्पादन भएका सामागीको सदुपयोग गर्दा युवाहरु स्वरोजगार मात्र हैन्, आफ्नो स्थानीय तहको व्यापारमा पनि बृद्धि हुनुका साथै युवाहरुमा उत्प्रेरणा समेत मिल्दछ ।

पर्यटन क्षेत्रको विकासबाट राष्ट्रिय आर्थिक क्रियाकलापमा अभिवृद्धि गरी रोजगारी सिर्जना गर्ने, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा पर्यटन क्षेत्रको प्रचार प्रसार तथा प्रवर्द्धन गरी पर्यटक आगमनमा वृद्धि गर्ने कार्यको पनि थालनी गरिनुपर्छ । पर्यटकीय सेवा तथा सुविधाहरूको विकास, विस्तार एवं विविधीकरण गर्ने, पर्यटन प्रवर्द्धन र पर्यटन विकास गर्न सबै क्षेत्रसँग सहकार्य गर्दै पर्यापर्यटनमा जोड दिई नयाँ पर्यटकीय गन्तव्यस्थलहरूको एकीकृत र समन्वयात्मक रूपमा पूर्वाधारको विकास गरिनु पनि आवश्यक छ ।

● कृषि

कृषिबाट पनि थुप्रै स्वरोजगार बन्न सकिने माध्यमहरु रहेका छन् । नेपालीहरुको परम्परागत पेशा भनेको नै कृषि पेशा हो । युवाहरु आफ्नै देशमा कृषि गर्न नचाहने तर विदेशमा गएर कृषि पेशामा आबद्ध हुँदा यो पेशामा लोप हुँदै गएको थियो । तर अहिले आएर विदेशबाट फर्केर सीपको सदुपयोग गर्दै कृषि पेशा अगाल्नेहरुको जमात पनि ठुलो छ । कृषिमा थोरै लगानी गरेर पनि मनग्र आम्दानी कमाएका उदाहरणहरु हाम्रा सामु नभएका होईनन् ।

यस प्रदेशलाई धान, कोदो, मकै, कफी खेती, सुन्तला खेती, अदुवा, मास, अडहर, फापैर, स्याउ लगायतका लागि प्रख्यात मानिन्छ । आफ्नै खेतमा उत्पादन धान, कोदो, मकै लगायतका अन्तबाट समेत आत्मनिर्भर बनिरहेका छन् भने व्यवसायिक रूपमै सुन्तला, कफी खेतीबाट स्वरोजगार बन्न पाउँदा कृषकहरु खुसी देखिन्छन् । मुस्ताङमा हुने फापर र स्याउ खेतीलाई अझ प्रोत्साहन गर्दै खेतीका बारेमा आवश्यक तालिमहरु सञ्चालनका साथै बिरुवा वितरण गरेको खण्डमा त्यसमा समेत व्यापकता ल्याउन सकिने छ ।

यसका लागि स्थानीय तह र प्रदेश सरकारबाट अनुगमन सहित समानुपातिक ढंगले अनुदान, सहुलियतमा ऋण दिने हो भने यसरी स्वरोजगार हुनेहरुको संख्यामा थप वृद्धि गर्न सकिन्छ । यस्तै, स्थानीय स्तरमा उत्पादन भएका खाद्यबस्तु तथा फलफूललाई प्रविधिको उपयोग गर्दै कोल्ड स्टोरहरु निर्माणका लागि राज्यले अनुदान गर्नसक्यो भने अझ रोजगारको दायराले व्यापकता पाउँदछ ।

● पशुपालन

कृषिमा जस्तै यस प्रदेशमा पशुपालन अन्तर्गत बाखापालन, कुखुरा पालन, वंगुर पालन, गाई भैसी पालन, कालिज पालन, हाँसपालन, माछापालन लगायतबाट पनि स्वरोजगार बनाउन सकिन्छ ।

पछिल्लो समय युवाहरुको आकर्षण बनेको कालिज पालनले समेत यस प्रदेशमा व्यापकता पाउँदै गएको छ । यसका लागि स्थानीय स्तरले आवश्यक सहयोग गर्ने प्रोत्साहन गर्ने हो भने यसबाट पनि धेरै युवाहरुलाई स्वरोजगार बनाउन सकिन्छ । जसका लागि स्वयंम युवापिढी तदरुकता हुनुका साथै स्थानीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भने जरुरी पर्दछ ।

प्राङ्गारिक मोल बनाउने कार्यबाट पनि धेरैलाई स्वरोजगार बनाउन सकिन्छ । पशुपालनको गोबर र कृषिजन्य साम्रागीबाट उत्पादन हुने प्राङ्गारिक मोल बन्ने गर्दछ । यसले व्यक्तिलाई स्वरोजगारका साथै रासायनिक मोल निरुत्साहित गर्दछ, जसका कारण कृषि उब्जनी पनि राम्रो हुन्छ भने वातावरण पनि सफा र स्वच्छ हुने गर्दछ । त्यसैले ‘एक पालिका एक प्रागारिक मल उत्पादन कम्पनी’ निर्माण गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

● साना तथा घरेलु उद्योग

स्थानीय स्तरमा उत्पादित साम्रागीहरुलाई व्यवस्थापन र बजारीकरण गर्नका साना तथा घरेलु उद्योगहरु खोल्नु पर्ने हुन्छ । यदि यसो हुन नसकेको खण्डमा स्थानीयहरुले उत्पादन गरेका साम्रागीहरु खेर जानुका साथै नैराश्यता निर्मतन सक्छ र बेरोजगारी भनै वढ्ने सम्भावना हुन्छ । घरेलु तथा साना उद्योग अन्तर्गत ऊनी तथा सुती कपडा उद्योग, घरेलु कागज उद्योग, घरेलु धातु उद्योग, काष्ठ उद्योग, बिंडी उद्योग माटो उद्योग, दुग्ध उद्योग, बाँस-वेतसम्बन्धी उद्योग, धान कुट्ने तेल र उखु पेल्ने उद्योग र घरेलु छाला उद्योग समेत पर्दछन् ।

हाते तानमा कपडा बुन्नु, राडी पाखी, कार्पेट, गलैचा, सुकुल, चटाई टोकरी बुन्नु, तोरी पेल्नु, काठमा बुट्टा कोर्नु, धातुका भाँडाकुँडा बनाउनु, माटाका भाँडाहरू बनाउनु, गहनाहरू बनाउनु, क्युरियोका सामान बनाउनु इत्यादि घरेलु उद्योग हुन् । बाह्य आयातित सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगको तुलनामा यी र यस्ता हाम्रा परम्परागत कला, संस्कृति र सीप अनुरूपका व्यवसायमा आय तथा रोजगारीको सम्भावना बढी हुने गर्दछ ।

यसै प्रदेशको बाग्लुड जिल्लामा पाईने आकासवेली, चिराइतो, जटामसी, यार्चागुम्बा, तालिसपत्र, सतुवा, अमला, विषम, पदमचाल, चुल्हे, गोकुलधुप, काकुली जरा, मजिठा लगायतका जडिबुटीहरु पाईन्छन् । यसका साथै जडिबुटी जन्य उत्पादन, आयुर्बेदजन्य औषधीहरु, चिया बनाउने साना उद्योगहरु निर्माण गर्दा पनि स्वरोजगारको सम्भावना वढी हुन्छ । स्थानीय स्तरमै यस्ता उद्योगहरु सञ्चालन हुँदा बनजंगलबाट स्थानीयहरुले जडिबुटीजन्य साम्रागीहरु खोजेर ल्याउँछन् जसबाट पाउने पैसाले उनीहरुको घर चलाउने स्रोत बन्ने गर्दछ ।

● प्राकृतिक स्रोत

गण्डकी प्रदेशका विभिन्न जिल्लाहरुमध्ये स्याङ्गजा चुनदुंगाका लागि प्रख्यात मानिन्छ भने अन्य जिल्लाहरुमा पनि विविध निर्माणजन्य साम्रागीहरु (वालुवा, गिट्टी, ढुंगा लगायतका साम्रागी) र तामा, फलाम, सिसा, सुनका धातुहरुको खोजी तथा उत्खनन गर्ने कार्यमा समेत स्वरोजगारी बनाउन सकिन्छ । आफ्नो स्थानीय स्तरमा जे प्राकृतिक श्रोत छ, त्यसको सही तरिकाले उत्खनन गर्दै स्थानीय सरकार तथा प्रदेश सरकारको दायराबाट आवश्यक अनुगमन सहित निर्यात गर्दा समग्र प्रदेशमा स्वरोजगार वढ्नुका साथै प्रदेशको आर्थिक समृद्धी समेत हुने गर्दछ ।

यसबाहेक ठूला नदी र खोलाहरु भएको यस प्रदेशमा जलविद्युतको सम्भावना पनि उत्तिकै रहेको छ । स्याङ्गजाको मिर्मीमा रहेको कालीगण्डकी जलविद्युत परियोजना नेपालको सबैभन्दा ठूलो परियोजनाहरू मध्ये पर्दछ । यो सहित तनहुँ हाइड्रो, मादी जलविद्युत आयोजना, बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना र उपल्लो मस्याङ्गदी जलविद्युत आयोजना लगायतका आयोजनामा पनि धेरै युवाहरुले रोजगारी प्राप्त गरेका छन् । यस्तै अन्य आयोजनाहरुको खोजी गरी निर्माण गर्ने सकेमा पनि अन्य धेरै युवाहरुलाई रोजगारीको सुनिश्चित गर्न सकिन्छ ।

चुनौती :

यसरी युवाहरुलाई स्थानीय स्तरमै स्वरोजगार र रोजगार उन्मुख भएतापनि यसलाई लागु गर्नका लागि पनि थुप्रै चुनौतीहरु रहेका छन् । हाम्रो जस्तो अस्थीर राजनीति भएको मुलुकमा राजनीति नै मुख्य चुनौती भएर उभिएको पाइन्छ । नेपालका हरेक क्षेत्रमा राजनीतिले असर गरेजस्तै स्थानीय तहमा स्वरोजगार मुखी बनाउन पनि राजनीतिले असर गर्ने प्रष्ट देखिन्छ । हुन त गण्डकी प्रदेश सरकारको आर्थिक बर्ष २०७८/८९ को बार्षिक बिकास कार्यक्रममा बेरोजगार लाई रोजगार दिलाउन साना तथा मझौला उद्योग संचालन गर्ने प्राथमिकता दिने, स्थानिय स्तरबाट उत्पादन हुने कच्चा पदार्थ र उत्पादनलाई प्रोसाहन गर्ने, उद्योग खोल्न सहजीकारण गर्ने, स्वरोजगारका लागि सहुलियतपूर्ण ऋणको व्यवस्था, औषधि जन्य जडीबुटी प्रशोधन केन्द्रको स्थापना, साहसिक पर्यटन सेवा विस्तार लगायतका कुराहरु उल्लेख गरिएको छ । तर ती बुँदाहरु पालना हुनेमा भने शंका उत्पन्न हुने गरेको छ । यसरी शंका उत्पन्न हुने प्रमुख कारण भनेकै बिगतमा यसरी घोषणा भएका योजनाहरु पुरा नहुनु हो ।

पर्यटकीय गन्तब्यको खोजी गरिदाँ सबै निकायहरुसँग पर्याप्त छलफल नगरी पर्यटकीय क्षेत्रहरु विस्तार गर्ने जसका कारण पर्यटनका लागि भनेर विभिन्न संरचनाहरु त बनाउने तर त्यतिकै खेर जाने लगायतका समस्याहरु उत्पन्न हुने गरेका छन् ।

प्रदेश सरकार होस् वा स्थानीय तहबाट बाडिने कृषि तथा पर्यटनमा वितरण गरिने अनुदान प्रभावकारी नहुनु, अनुदानमा नातेदार र कुन राजनीतिक दलको कार्यकर्ता हो भनेर मात्र अनुदान बाडिनु, अनुदान दिएपछात अनुगमन नहुनु, राज्यका निकायहरूबीच नै समन्वय नहुनु, उत्पादन मैत्री नीति नहुनु, उद्यमी बनाउने परिपाटीको बिकास नहुनु लगायतका चुनौतीहरू देखिन्छन् । मुलतः यसरी स्वरोजगार बनाउने कार्यमा जुट्दै गर्दा स्थानीय युवापिठीमा काम गर्ने प्रवृत्तीको बिकास नहुनु पनि मुख्य चुनौती मान्न सकिन्छ । विदेश गएर मनग्य आम्दानी गर्ने सोच राखेर त्यसतर्फ आकर्षित हुने युवाहरूलाई देशमै के के गर्न सकिन्छ भन्नेमा आकर्षित गर्नु नै चुनौतीपुर्ण छ ।

तसर्थः युवाहरूलाई उत्प्रेरणा दिने किसिमका कार्यक्रमहरू ल्याउने, गाउँ तथा टोल र स्थानीयहरूलाई स्वरोजगारमुखी अनुदान वितरण गर्नका लागि प्रक्रिया पुऱ्याउनुका साथै अनुगमन गरेर बाढ्ने, अनुदान वा ऋण दिएपछि पनि के कसरी खर्च भएको छ भनेर हेर्ने, एकै व्यक्तिले राज्यका धेरै ठाउँबाट अनुदान लिएर दुरुपयोग गरेको छ वा छैन् त्यसको मूल्याङ्कन गर्ने लगायतमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

गोबिन्द मरासिनी

स्थायी ठेगाना: पुतलीबजार न.पा.-३, स्याङ्गजा, गण्डकी प्रदेश

हाल : टोखा नगरपालिका, काठमाडौं, बागमती प्रदेश

सम्पर्क नम्बर : ९८५१०४३७२३/९८४५००४४२२

ईमेल : journalist.gm3@gmail.com